

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Historii Wychowania

Ryszard KUCHA

Rządowe gimnazjum dla dziewcząt w Chełmie w latach 1866–1915

Государственная женская гимназия в Холме в 1866 — 1915 годы

The State Gymnasium for Girls in Chelm in the Years 1966–1915

Ugodowa polityka caratu wobec Królestwa Polskiego, będąca następstwem klęski Rosji w wojnie krymskiej, została przerwana przez wybuch powstania styczniowego. Dlatego już latem 1863 roku w Petersburgu podjęto prace mające na celu realizację w Królestwie szerokich reform wewnętrznych. W sferze zainteresowania władz carskich znalazło się również szkolnictwo wszystkich szczebli. Bezpośredni nadzór nad całością prac przygotowawczych car Aleksander II powierzył Mikołajowi Milutinowi.¹

Jesienią 1863 roku Milutin przybył do Królestwa rozpoczynając energiczną działalność dla urzeczywistnienia carskich zamierzeń. Przeprowadził on wnikliwą analizę funkcjonującego dotąd systemu edukacyjnego uznając, że dalsze wdrażanie ustawy z 1862 roku byłoby szkodliwe dla interesów politycznych caratu. Ustawa ta bowiem stanowiła wyłom w dotychczasowej polityce oświatowej caratu w Królestwie Polskim.² Milutin stwierdził wszakże, że należy zrezygnować z niepraktycznej myśli o rusyfikacji Polaków, która byłaby prowadzona przy użyciu siły. Sugerował natomiast, aby całą energię skierować na przeciwdziałanie procesom polonizacji mniejszości narodowych Królestwa. Za podstawowe kryterium ich podziału uznał wyznanie religijne. W oparciu o nie ludność Królestwa podzielono na: rzymskokatolików (Polaków), grekokatolików (Rusinów)³, prawosławnych (Rosjan), ewangelików (Niemców), starozakonnych (Żydów). Jedyny wyjątek, w przypadku którego nie można było w pełni zastosować wspomnianego kryterium, stanowiła ludność litewska. Z kolei władze carskie przystąpiły do orga-

¹ K. Groniowski, *Realizacja reformy właszczeniowej 1864 roku*, Warszawa 1963, s.12.

² Исследования в Царстве Польском по Высочайшему Повелению произведенныя под руководством сенатора. Статс-Секретаря Милутина, 1864, т. IV. *Предпозложения и материялы по устройству учебной части*, s. 211–212.

³ W ówczesnej nomenklaturze określano tak ludność wschodnich powiatów Królestwa Polskiego wyznawcą greckokatolickiego.

nizowania odrębnego dla wszystkich grup szkolnictwa. Jego naczelnym zadaniem miało być powstrzymanie, wspomnianego uprzednio, procesu polonizacji mniejszości narodowych Królestwa.

Doceniając ogromną rolę wychowawczą szkoły średniej, władze carskie podjęły niezwykle energiczne zabiegi około jej reorganizacji. Zwrócono także uwagę na odbudowę rządowego szkolnictwa średniego dla dziewcząt, zamykając – istniejące dotąd – rozmaite placówki prywatne.⁴

Zgodnie z literą ustawy z 1866 r. rozpoczęto zakładanie nowych gimnazjów i progimnazjów żeńskich. Miały one funkcjonować w oparciu o wzorce obowiązujące na obszarze Cesarstwa.⁵ Gimnazja liczyć miały 6 klas, progimnazja zaś 3 lub 4. Realizowany w nich program nauczania niemal całkowicie pokrywał się z treściami obowiązującymi w progimnazjach i gimnazjach męskich. Odrzucono jedynie naukę łaciny i greki wprowadzając w ich miejsce roboty kobiece. Początkowo przewidywano prowadzenie lekcji w języku polskim. Wyjątek stanowiły tylko historia i geografia Rosji.⁶

Bardzo szybkie tempo przybrał proces rusyfikacji szkół średnich dla unitów. Szkoły te bowiem – jako pierwsze w Królestwie Polskim – miały realizować zadania dydaktyczno-wychowawcze w języku rosyjskim.⁷ Już 10 maja 1865 r. car Aleksander II podpisał ukaz o 7-klasowym gimnazjum męskim dla unitów w Chełmie oraz o 5-klasowym progimnazjum unickim w Białej Podlaskiej. Na jego podstawie Komitet do Spraw Królestwa Polskiego polecił przenieść dotychczasową szkołę powiatową z Krasnegostawu do Chełma przekształcając ją w gimnazjum. Komitet zwrócił się również do władz oświatowych, aby przystąpiły do „urządzenia jednej lub kilku żeńskich szkół średnich, które powinny kształcić córki greckounickiego duchowieństwa”. Bezpośrednim rezultatem wspomnianego zalecenia było powstanie w 1866 r. w Chełmie 6-klasowej szkoły żeńskiej dla dziewcząt unickich.⁸

POWSTANIE GIMNAZJUM ŻEŃSKIEGO W CHEŁMIE

Pierwszy projekt organizacji i budowy nowej szkoły został zatwierdzony przez Komisję Rządową Oświecenia Publicznego 14/26 IV 1866 r. Niezbędne na ten cel fundusze zagwarantowała Rada Administracyjna Królestwa Polskiego. Jednocześnie ogłoszono przetarg publiczny na wykonanie robót budowlanych. Początkowo wygrali go przedsiębiorcy z Lublina: Jakub Schoenberg i Józef Erlich. Wkrótce jednak poinformowali władze,

⁴ E. S t a s z y ń s k i, *Polityka oświatowa cara w Królestwie Polskim od powstania styczniowego do I wojny światowej*, Warszawa 1968, s. 54; K. P o z n a ń s k i, *Reforma szkolna w Królestwie Polskim w 1862 roku*, Wrocław 1968, s. 208; J. M i a s o, *Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, Wrocław 1966, s. 102.

⁵ P o z n a ń s k i, *op. cit.*, s. 211; Z. K o w a l s k i, *Gimnazja Rządowe w Lublinie w końcu XIX i na początku XX wieku*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin 1970, sectio F, s. 86.

⁶ P o z n a ń s k i, *op. cit.*, s. 309.

⁷ R. K u c h a, *Oświata elementarna w guberni lubelskiej i siedleckiej w latach 1864–1915*, Lublin 1975, s. 52 (mps rozprawy doktorskiej).

⁸ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: WAPL) RGL 107, k. 81.

że odstąpili swe prawa Judce Langemu oraz Szmulowi Erlichowi. Opracowany przez nich harmonogram robót przedłożono naczelnikowi Chełmskiej Dyrekcji Szkolnej jako odpowiedzialnemu za całość prowadzonych prac.⁹

Przygotowany kosztorys robót budowlanych przewidywał dwa główne rodzaje wydatków: na dobudowanie nowego pawilonu do poreformackiego gmachu przewidywanego na siedzibę szkoły – 14 752 ruble, na remont budynku poreformackiego – 19 780 rsr. Należy podkreślić, że wspomnianą kwotę szybko uzupełniono dodatkową dotacją w wysokości 10 tys. rubli.¹⁰

Po upływie zaledwie kilku miesięcy, w sierpniu 1866 r., Rada Administracyjna Królestwa Polskiego podjęła uchwałę o utworzeniu Żeńskiej Chełmskiej Szkoły Grecko-unickiej. Po jej zatwierdzeniu przez Aleksandra II przesłano naczelnikowi dyrekcji chełmskiej tekst do wykonania.¹¹

Nie czekając na ukończenie wszystkich robót budowlanych władze oświatowe już 28 X dokonały uroczystego otwarcia szkoły. Inaugurację roku szkolnego zaszczycił dyrektor Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych książę Włodzimierz Czerkasskij, bliski współpracownik Mikołaja Milutina i znany wówczas słowianofil. On też, na prośbę delegacji mieszkańców Ziemi Chełmskiej, przesłał carowi telegram z wyrazami wdzięczności za ufundowanie dla nich żeńskiej szkoły średniej w Chełmie.¹²

Nowa placówka mieściła się, po zakończeniu wszystkich prac, w jasnym jednopiętrowym budynku. Na parterze znajdował się przestronny hall, gabinet dyrektora, pokój nauczycielski, sala aktowa oraz biblioteka szkolna. Natomiast na piętrze znalazły się poszczególne gabinety przedmiotowe oraz sale lekcyjne. Ponadto w murach szkolnych znajdowała się jeszcze kaplica szkolna, w której uczennice codziennie odmawiały modlitwy a w niedziele i święta uczestniczyły w nabożeństwach. Brakowało tylko sali gimnastycznej.

Wygodny początkowo budynek z upływem czasu tracił powoli swoje walory. Główną tego przyczyną był systematyczny wzrost liczby uczennic. O ile bowiem w 1873 r. było ich 118, to po 30 latach już 322. W tej sytuacji na 1 uczennicę przypadało zaledwie 5,23 m³ przestrzeni, gdy ówczesne normy przewidywały 10 m³. Szybka poprawa opisanego stanu rzeczy nie była możliwa z powodu braku funduszy. Po wielu staraniach władz oświatowych otrzymano jedynie 9 tys. rubli na wzniesienie sali gimnastycznej. Oszczędna realizacja inwestycji kosztowała tylko 7,5 tys. rsr. Za pozostałą sumę szkoła zakupiła niezbędny sprzęt gimnastyczny.¹³

Prawidłowa realizacja zadań dydaktycznych, opłacanie nauczycieli i zaspokajanie innych potrzeb była możliwa dzięki przyznanemu placówce rocznemu etatowi. Pierwszy budżet ustaliła Rada Administracyjna Królestwa Polskiego 9/21 lipca 1866 r. w wysokości 28 595 rsr. Należy dodać, że kwota ta znacznie przewyższała budżety innych gimnazjów żeńskich. Były one bowiem niższe o ok. 8 tys. rubli rocznie. Świadczyło to o

⁹ WAPL RGL Adm. 172, k. 13.

¹⁰ *Ibid.*, k. 79–80.

¹¹ *Ibid.*, k. 81.

¹² *Ibid.*, k. 81–82.

¹³ WAPI CHDS 119, k. 12.

znaczeniu przypisywanemu przez rząd szkole chełmskiej. Szczegółowy podział funduszu etatowego w 1866 r. przedstawia tabela nr 1.¹⁴

Tab. 1. Roczny budżet gimnazjum żeńskiego w Chełmie w 1866 r.

The year's expenditure in the Gymnasium for Girls in Chełm

Zajmowane stanowisko	Liczba etatów	Wynagrodzenie roczne w rublach	Ogółem
Zarządzający szkołą	1	250,0	250,0
Przełożona wychowawczyń	1	1000,0	1000,0
Wychowawczynie	6	360,0	2160,0
Nauczyciel religii	1	800,0	800,0
Nauczyciele etatowi języka rosyjskiego i cerkiewno-słowiańskiego	2	1200,0	2400,0
Nauczyciel robót ręcznych	1	400,0	400,0
Nauczyciel śpiewu	1	250,0	250,0
Lekarz szkolny	—	200,0	200,0
Pracownik administracji	1	600,0	600,0
Buchalter	1	500,0	500,0
Dodatek dla przewodniczącego Komitetu Gospodarczego	1	150,0	150,0
Sekretarz Rady Pedagogicznej	1	75,0	75,0
Opiekun biblioteki	1	50,0	50,0
Mnich cerkiewny	1	150,0	150,0
Biblioteka		300,0	300,0
Pomoce naukowe, nagrody, stypendia		350,0	350,0
Kancelaria		350,0	350,0
Lekcje nadetatowe (po 75 kop. do 1 rsr. za jedną)			
Lekarstwa		200,0	200,0
Remonty, zakup mebli		4755,0	4755,0
Inne wydatki		300,0	300,0

Zgodnie z obowiązującymi przepisami najwyższe pobory otrzymywali nauczyciele języka rosyjskiego i cerkiewnosłowiańskiego. Niewiele niższe wynagrodzenie przyznano przełożonej wychowawczyń. Dyrektor zarządzający gimnazjum żeńskim nie miał wysokiej płacy, gdyż było to dla niego zajęcie dodatkowe, za które pobierał 250 rsr. Nadzór nad działalnością szkół żeńskich powierzano bowiem dyrektorom męskich gimnazjów klasycznych. Również nauczyciele obarczeni dodatkowymi obowiązkami zawsze otrzymywali wynagrodzenie uzupełniające. Wysokość dodatków zależała od aktualnie zajmowanego stanowiska. Płacono także za nadgodziny. Najniższe stawki przysługiwały w chełmskim gimnazjum za prowadzenie lekcji rysunku i kaligrafii (75 kop. za jedną godzinę). Warto jednak nadmienić, że w innych gimnazjach Królestwa stawki za lekcje były znacznie niższe i nawet 40 kop. za 1 godz. nie należało do rzadkości. Należy zaznaczyć, że również w latach następnych chełmskie gimnazjum żeńskie miało budżet wyższy niż inne tego typu placówki w Królestwie. Jedną z przyczyn stanowiło oddanie szkoły pod patronat cesarzowej Marii Fiodorowny. Nastąpiło to w roku 1875.¹⁵

¹⁴ Ustawy średnich szkół naukowych w Królestwie Polskim. Reskrypt Najwyższy. Warszawa 1866, s. 269.

¹⁵ WAPL KGL 200/77.

Interesująco przedstawiała się wówczas baza dydaktyczna szkoły. Jeszcze bowiem przed jej oficjalnym otwarciem zamówiono u hrubieszowskiego stolarza W. Trembki niezbędne meble i sprzęty. Zakupiono wtedy 30 ławek, 70 krzesel, 8 stołów i 6 tablic szkolnych, asygnując na ten cel 706 rsr.¹⁶ Udało się również nabyć wyposażenie dla otwieranej bursy szkolnej. Na ten cel naczelnik dyrekcji chełmskiej przeznaczył 2 tys. rubli.¹⁷ W miarę upływu lat budżet szkoły systematycznie rósł, wzbogacano wyposażenie dydaktyczne, jednakże głównie dzięki znacznym dotacjom pozaetatowym.

Dysponując dość dużym etatem, żeńskie gimnazjum w Chełmie stosunkowo szybko zdołało dobrze wyposażyć w pomoce naukowe wszystkie przedmiotowe gabinety. Opiekę nad nimi powierzono nauczycielom poszczególnych przedmiotów.¹⁸

Bardzo wiele troski przejawiały władze wobec biblioteki nauczycielskiej i uczniowskiej. Opiekowała się nią nauczycielka wybierana corocznie przez Radę Pedagogiczną. Księgozbiór składał się głównie z opracowań w języku rosyjskim, francuskim i niemieckim. Była to przede wszystkim proza oraz liryka. Natomiast nie posiadano ani jednej książki w języku polskim czy też o treści społeczno-politycznej. Jednakże od początku istnienia placówki jej biblioteka zajmowała zawsze czołowe miejsce wśród innych szkół żeńskich Królestwa. Odnosiło się to zwłaszcza do wielkości rocznych zakupów oraz posiadanych księgozbiorów. W latach 1892–1912 szkoła zdecydowanie przodowała w zakresie dokonywanych zakupów książek i czasopism.

PROGRAM NAUCZANIA W GIMNAZJUM CHEŁMSKIM I JEGO REALIZACJA

Program nauczania chełmskiego gimnazjum niewiele odbiegał od treści realizowanych w pozostałych gimnazjach żeńskich Królestwa. Obejmował on naukę następujących przedmiotów: religii we wszystkich klasach, języka cerkiewnoświątecznego w klasach od I do IV, języka i literatury rosyjskiej we wszystkich klasach, mineralogii w kl. IV, botaniki w kl. III, geografii powszechnej w klasach II, III i IV, geografii Rosji w kl. IV, V i VI, matematyki i fizyki w kl. V i VI, arytmetyki w kl. od I do IV włącznie, historii powszechnej i historii Rosji w kl. IV, V i VI, rysunku w klasach od III do VI oraz śpiewu i robót kobiecych we wszystkich klasach. Tygodniowy rozkład lekcji w gimnazjum żeńskim w Chełmie w 1874 roku przedstawia tabela nr 2.¹⁹

Oprócz przedmiotów obowiązkowych wymienionych w programie nauczania dziewczęta mogły także pobierać lekcje języka francuskiego, niemieckiego, muzyki, tańca i gimnastyki. Zajęcia te odbywały się poza programem obowiązkowym. Największym powodzeniem cieszyły się lekcje języka francuskiego i niemieckiego. Uczestniczyły w nim bowiem prawie wszystkie uczennice klas II – VI. Podczas zajęć poznawały nie tylko podstawowe zasady pisowni i gramatyki, lecz także tłumaczyły urywki utworów literackich na język rosyjski. W szkole obowiązywały nawet godziny konwersacji w tych językach.

¹⁶ *Cirkular po Uprawleniju Warszawskim Uczebnym Okrugom*, Warszawa 1910, s. 43.

¹⁷ *Ibid.*, s. 45.

¹⁸ *Ibid.*, 1908, s. 29; 1909, s. 51.

¹⁹ WAPL. CHDS 137, k. 79–80.

Znacznie mniej popularne były zajęcia muzyczne, gimnastyka czy tańce. Być może wynikało to z konieczności ponoszenia opłat.²⁰ W roku szkolnym 1907/1908 spośród ponad 300 dziewcząt na lekcje muzyki uczęszczało zaledwie 18 uczennic.

Tab. 2. Tygodniowy podział godzin w chełmskim gimnazjum żeńskim
Weekly time-table in the Gymnasium

Nazwa przedmiotu	Klasy						Ogółem godzin
	I	II	III	IV	V	VI	
Religia	3	3	3	3	3	3	18
J. cerkiewno-słowiański	2	2	2	2	–	–	8
J. rosyjski	6	5	4	4	2	2	23
Arytmetyka	3	3	3	3	–	–	12
Kaligrafia	5	4	2	–	–	–	11
Geografia powszechna	–	2	2	2	–	–	6
Mineralogia	–	–	–	2	–	–	2
Botanika	–	–	3	–	–	–	3
Geografia Rosji	–	–	–	2	3	2	7
Historia powszechna	–	–	–	2	3	3	8
Historia Rosji	–	–	–	2	4	4	10
Matematyka	–	–	–	–	2	2	4
Fizyka	–	–	–	–	3	3	6
Składnia	–	–	–	–	4	4	8
Kosmografia	–	–	–	–	–	1	1
Śpiew	–	–	–	–	–	–	2
Rysunek	–	–	2	2	2	2	8
Roboty kobiece	5	5	5	6	6	6	33
Ogółem godzin	24	24	26	30	32	32	170

Do najważniejszych przedmiotów należały w gimnazjum religia i język rosyjski. Wskazywała na to zresztą obowiązująca wówczas siatka godzin. Lekcje religii rozpoczynały się od klasy pierwszej i trwały do egzaminów końcowych. W klasach pierwszej i drugiej zapoznawano dziewczęta z treścią Starego i Nowego Testamentu. W następnym roku wykładano zasady obrządku greckounickiego, po roku 1875 zaś – prawosławnego. W klasach III i IV uczennice poznawały historię kościoła, poszerzoną następnie o naukę wiary. Uczyły się także na pamięć pieśni religijnych wykonywanych potem podczas szkolnych i cerkiewnych uroczystości.

Nauczanie języka rosyjskiego polegało w zasadzie na werbalnym poznawaniu reguł gramatycznych oraz tłumaczeniu wybranych tekstów. W pierwszej klasie dziewczęta poznawały alfabet, reguły gramatyczne języka rosyjskiego i zasady ortografii. W toku dalszej nauki wiadomości te stopniowo poszerzano, zadając uczennicom do tłumaczenia coraz trudniejsze przykłady poezji i prozy. Dbano ponadto, by uczyły się na pamięć baśni i bajek rosyjskich, przysłów i żywotów świętych. Omawiano wybrane urywki z dzieł literatury rosyjskiej. Realizowany w gimnazjum program zupełnie nie uwzględ-

niał rosyjskiego piśmiennictwa satyrycznego oraz komediowego. W wykazie obowiązkowych lektur można było natomiast odnaleźć niektóre utwory przedstawicieli sentymentalnego romantyzmu rosyjskiego: W. Żukowskiego, A. Kolcowa, M. Lermontowa. Z dramatów wykorzystywano jedynie utwory M. Gogola *Martwe dusze*, *Rewizor* oraz *Wieczór na folwarku*.²¹

W podobny sposób przebiegała nauka języka cerkiewnosłowiańskiego. W klasach od I do IV uczono dziewczęta głównie gramatyki, natomiast bardzo niewiele czasu przeznaczano na czynne opanowanie języka.²²

Znacznie więcej troski przejawiały natomiast władze szkolne wobec nauczania historii. Wiadomości przekazywane podczas lekcji stanowiły bowiem instrument ideowo-politycznej indoktrynacji uczennic. Treści przedmiotu dobierano i interpretowano tendencyjnie, wielokrotnie odbiegając od prawdy historycznej. Podczas omawiania niektórych wydarzeń nauczyciel posługiwał się często argumentacją religijną.²³ Podstawę nauczania stanowił podręcznik Dymitra Hłowajskiego. Używano go wówczas we wszystkich carskich gimnazjach rządowych Królestwa i Cesarstwa. Historię Rosji autor prezentował na tle działalności poszczególnych carów i wybitnych wodzów. Dobór faktów i ich układania były – rzecz jasna – całkowicie zgodne z głównymi celami polityki oświatowej caratu. Jednakże nie to było najważniejsze. Analiza wspomnianego podręcznika dowodzi, że Hłowajski często posuwał się do kłamstw i uproszczeń wypaczających prawdziwy obraz przeszłości. Uczennice dowiadywały się z jego podręcznika, że król Władysław Jagiełło był zwyczajnym barbarzyńcą, a główną przyczyną upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej był narodowy charakter Polaków. Również interpretacja nowszych ruchów wolnościowych i zrywów powstańczych była jednostronna.²⁴ Należy wspomnieć, że podczas lekcji historii Rosji, zwłaszcza w klasie III, podkreślano potęgę i rolę polityczną wielkich mocarstw, akcentując zwłaszcza siłę militarną carskiego imperium oraz wyższość kultury rosyjskiej. W procesie nauczania starano się również opierać na tych faktach czy zjawiskach, które były konieczne dla uzyskania pożądanego dla caratu obrazu omawianej epoki historycznej.²⁵

Program nauczania żeńskiego gimnazjum w Chełmie obejmował również nauczanie języka polskiego, geografii i historii Polski. Było to jednak założenie teoretyczne, gdyż nigdy nie podjęto próby uwzględnienia wspomnianych przedmiotów w tygodniowej siatce godzin. Celem caratu było bowiem jak najszybsze zrusyfikowanie ludności greckounickiej, zaś jedną z dróg do tego prowadzących stanowiło odpowiednie wychowanie córek duchowieństwa unickiego, po roku 1875 zaś – prawosławnego. W gimnazjum chełmskim one właśnie stanowiły większość uczennic. Ich zadaniem, po uzyskaniu dyplomu, było wychowanie własnych dzieci zgodnie z zasadami kultury rosyjskiej, w poszanowaniu dla panującego ustroju. Było to „wykształcenie kobiety, przyszłej żony i matki, gospodyni i obywatelki” carskiego imperium.²⁶ Tym należy tłumaczyć „prześladowanie

²¹ WAPL CHDS 24 10, dzienniki lekcyjne nr 92 i 93.

²² *Ibid.*

²³ Staszynski, *op. cit.*, s. 79–84.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, s. 79–84.

²⁶ R. D m o w s k i, *Ze studiów nad szkołą rosyjską w Polsce*, Lwów 1900, s. 112.

i poniewieranie języka polskiego jako przedmiotu nauki [. . .]", które rozpoczęto w Królestwie już w 1867 r.²⁷

Znaczenie gimnazjum żeńskiego w Chełmie docenione zostały również przez ministra oświaty Dymitra Tołstoja, który wizytował szkołę w początkach jej istnienia. W swoim raporcie stwierdził, że „spośród żeńskich zakładów naukowych na specjalną uwagę zasługuje 6-klasowa greckounicka szkoła w Chełmie. Poza Warszawskim Instytutem Żeńskim jest to jedyny żeński zamknięty zakład naukowy, co istotnie jest niezwykle korzystne dla biednych rodziców zamieszkujących na wsi. Znaczenie tej szkoły jest wielkie również dlatego, że połowa wychowanek to córki duchowieństwa unickiego oraz nauczycieli unickich szkół parafialnych. Otrzymując w zakładzie czysto rosyjskie wychowanie, przywykając modlić się w świątyni unickiej oczyszczonej od obcych naleciałości, z czasem przeniosą one owe początki rosyjskie, które już zatartł polonizm i łacina, do własnych rodzin”.²⁸

Kontynuując myśl Tołstoja, chełmskiemu gimnazjum żeńskiemu dodano w 1875 roku klasę VII. Odtąd zresztą otrzymało ono imię cesarzowej Marii Fiodorowny. W nowej klasie wiodącym przedmiotem była pedagogika. Posunięcie to miało na celu przygotowanie absolwentek do przyszłej pracy w charakterze nauczycielek domowych i oznaczało rozszerzenie możliwości ich oddziaływania na miejscowe środowisko.²⁹

Poczynając od roku 1910 w gimnazjum wprowadzono naukę gimnastyki sokolskiej. Podczas konferencji nauczycieli Chełmskiej Dyrekcji Szkolnej, która odbyła się 15 września tegoż roku, podjęto uchwałę o wprowadzeniu 9 godzin gimnastyki tygodniowo w gimnazjum żeńskim.³⁰ Wprowadzenie do programu nauczania wspomnianego przedmiotu sprawiło, że już w dniach 3 – 5 X 1919 r. delegacja 9 uczennic wzięła udział w sokolskim zlocie w Warszawie. Uczestniczyły w nim przedstawicielki tych szkół żeńskich, w których wprowadzono gimnastykę sokolską. W roku szkolnym 1911/12 dodatkowo zwiększono liczbę godzin gimnastyki o 1 w każdej klasie.³¹

W latach poprzedzających wybuch pierwszej wojny światowej zarówno program nauczania, jak i metody jego realizacji w chełmskim gimnazjum żeńskim nie uległy istotniejszym przeobrażeniom.³²

GRONO PEDAGOGICZNE GIMNAZJUM

W momencie rozpoczęcia nauki w składzie grona nauczycielskiego znajdowali się: inspektor, przełożona dam klasowych, 6 dam, 2 nauczycieli etatowych oraz 9 dochodzących. Całokształtem pracy dydaktyczno wychowawczej zawiadywał dyrektor chełmskiego gimnazjum męskiego. Posiadał on te uprawnienia na mocy przepisów ukazu

²⁷ S t a s z y ń s k i, *op. cit.*, s. 59; *Pamiętna Książka Warszawskiego Uczelnianego Okręgu za 1894 god.* Warszawa 1894, s. 70.

²⁸ CGIAL, f. 733, op. 198, d. 25, k. 22.

²⁹ *Pamiętna Książka . . .* s. 70.

³⁰ WAPL CHDS 132, k. 1 3.

³¹ *Ibid.*, 19b, k. 49.

³² *Żurnal Ministerstwa Narodnego Proswieszczenija, Petersburg 1908, s. 118.*

z 5 stycznia 1866 r. Przewodniczył on zarazem posiedzeniom rad pedagogicznych szkoły żeńskiej odpowiadając za polityczne oblicze placówki i – zgodny z przepisami – poziom nauczania. Powierzone mu obowiązki sprawował przy pomocy przełożonej dam klasowych oraz wszystkich nauczycieli. Do obowiązków przełożonej należało czuwanie nad tokiem załatwiania spraw administracyjnych i gospodarczych, a także nad postawą moralną dziewcząt. Tymczasem damy klasowe uczestniczyły we wszystkich prowadzonych lekcjach, organizując – w przypadku nieobecności nauczyciela – zajęcia zastępcze.³³

Z analizy zachowanego do dziś materiału źródłowego wynika wniosek, że co roku niektórzy nauczyciele odchodzili ze szkoły, bądź to na własną prośbę, bądź też w oparciu o decyzję władz zwierzchnich. Nieustannie zatem pojawiali się w gimnazjum nowi pedagodzy. Niektórzy pracowali w szkole przez wiele lat. Byli wśród nich na przykład Konstantin Nadgryzowicz, Spiridon Elmanowicz (dyrektor gimnazjum męskiego), Maria Nolle, Maria Timofiejewa, Julia Miller, Wasilij Prokofiew, Grigorij Ignatowski oraz Julia Szulenkina.

Dość często przyczyną płynności kadr w gimnazjum była nadetatowość większości nauczycieli. Wielu z nich pracowało jednocześnie w innych chełmskich szkołach. Powodowało to często niemożność pogodzenia różnych rozkładów zajęć poszczególnych osób z planem lekcji gimnazjum żeńskiego. Dochodziło wówczas do nieporozumień z dyrekcją i rezygnacji z dalszej pracy w szkole żeńskiej. Istotny wpływ na fluktację kadr pedagogicznych, głównie w latach 1873–1874, wywarły naciski władz związane z przechodzeniem nauczycieli unitów na prawosławie jeszcze przed właściwą likwidacją cerkwi greckokatolickiej w 1875 roku. W gimnazjum chełmskim pozostawali jedynie ci, którzy byli prawosławni lub przyjmowali prawosławie. Innych przenoszono do szkół odległych od Chełma, przede wszystkim do zachodnich powiatów guberni lubelskiej. W roku 1874 jedynym unitą w szkole był ksiądz nauczający religii tego obrządku.³⁴ Wspomniane zmiany obrazuje tabela nr 3.³⁵

Jak widzimy grono pedagogiczne w latach 1867–1893, jakkolwiek zmieniał się jego skład osobowy, liczebnie w zasadzie się nie rozwijało. Nie było to zjawisko korzystne, jeśli uwzględnić systematycznie wzrastającą liczbę uczennic. Dopiero od 1894 r. szkoła otrzymała dodatkowe etaty nauczycielskie i mogła zatrudnić nowych pedagogów.

Z danych źródłowych wynika, że w latach 1866–1915 przez sale lekcyjne gimnazjum żeńskiego w Chełmie przewinęło się ponad 180 pracowników pedagogicznych: nauczycieli, dam klasowych i inspektorów. Zdecydowana ich większość to osoby narodowości rosyjskiej i wyznania prawosławnego. Przybyły one z głębi Rosji. Jedynym wyjątkiem od owej reguły była nauczycielka języka niemieckiego, ewangeliczka, Julia Miller.³⁶

Poziom wykształcenia i przygotowania zawodowego nauczycieli i dam klasowych był zróżnicowany. Zdecydowana ich większość to absolwenci uniwersytetów, instytutów

³³ WAPL CHDS 2508 (cała teczka).

³⁴ WAPL CHDS 210, k. 1–8.

³⁵ WAPL CHDS 2508 (cała teczka)

³⁶ P. S o s n o w s k i, *Trzy rocznice. Szkice z dziejów szkolnictwa i nauczycielstwa byłego Królestwa Polskiego*. Warszawa 1926, s. 149.

Tab. 3. Liczba personelu pedagogicznego w szkole żeńskiej w Chełmie
w latach 1866–1901
The size of the teaching staff in the Girls School in the years
1866–1901

Rok	Liczba nauczycieli
1866	8
1867	11
1870	10
1873	12
1879	11
1880	10
1881	12
1882	10
1883	11
1887	10
1888	10
1890	13
1893	10
1894	15
1899	21
1900	19
1901	19

nauczycielskich, gimnazjów rządowych i instytutów dla szlachetnie urodzonych panien, a także prawosławnych akademii duchownych. Wśród dam klasowych szkoły można było odnaleźć jej własne wychowanki. Niestety, wśród zachowanych akt archiwalnych udało się odnaleźć nieliczne teczki osobowe nauczycieli gimnazjum żeńskiego w Chełmie. Oto kilka przykładów.

Konstantin K. Nadgryzowicz urodził się w guberni warszawskiej w rodzinie rzemieślnika wyznania grekounickiego. Mając 15 lat zmuszony został przyjąć prawosławie, zresztą zgodnie z decyzją ojca. W roku 1879 ukończył seminarium nauczycielskie w Białej Podlaskiej. W 1893 r., po uzyskaniu stopnia starszego nauczyciela szkoły elementarnej, został przyjęty do pracy w chełmskim gimnazjum żeńskim w charakterze nauczyciela śpiewu. W 1906 r., w dowód uznania zasług, uzyskał nominację na stanowisko buchaltera i sekretarza kancelarii gimnazjalnej. Oznaczało to dla niego duży awans materialny.³⁷

Wasilij Jakowlew urodził się w 1874 roku w rodzinie prawosławnego diaka cerkiewnego. Ukończył seminarium nauczycielskie, gimnazjum oraz Uniwersytet Moskiewski. Pracę w tutejszym gimnazjum żeńskim rozpoczął w 1903 roku na stanowisku nauczy-

³⁷ WAPL CHDS osob. 431.

cia języka rosyjskiego i kaligrafii. Po 8 latach sumiennej pracy dydaktycznej dodatkowo uzyskał nominację na sekretarza rady pedagogicznej.³⁸

Nikołaj Michajłowicz Diakonow urodził się w Gatczynie w rodzinie prawosławnego duchownego. Po ukończeniu wydziału filologicznego Uniwersytetu Petersburskiego w 1901 roku rozpoczął pracę w gimnazjum w Wołogdzie. Stamtąd, po upływie 3 lat, przeniesiono go służbowo do żeńskiego gimnazjum w Irbicku. Nominację na stanowisko nauczyciela języka rosyjskiego, historii i geografii Rosji w Chełmie otrzymał 25 września 1907 r.³⁹

Aleksander Kowalow urodził się w 1867 roku w rodzinie prawosławnego duchownego, zamieszkałego w guberni kijowskiej. Ukończył seminarium nauczycielskie w Kowstyszewie i uzyskał nominację na nauczyciela klasy wstępnej 2-klasowej szkoły w Kaniowie. Następnie kontynuował edukację w Głuchowskim Instytucie Nauczycielskim, który ukończył ze srebrnym medalem. W gimnazjum chełmskim podjął pracę w 1890 roku i dopiero w 1906 roku przeniósł się na własne żądanie w głąb Rosji.⁴⁰

Nikołaj Orłow był prawosławnym duchownym. Po ukończeniu Akademii Duchownej w Moskwie przyjechał do Chełma, gdzie w 1892 roku zaczął uczyć religii uczennice gimnazjum żeńskiego i odprawiał dla nich nabożeństwa w szkolnej kaplicy. Ponadto prowadził lekcje religii w miejskiej szkole elementarnej. Powierzono mu także obowiązki sekretarza biskupa chełmskiego.⁴¹

Aleksandra Jefimowna Cichockaja urodziła się w 1869 roku w Warszawie w rodzinie oficera armii carskiej. W 1889 r. uzyskała dyplom ukończenia pierwszego warszawskiego gimnazjum żeńskiego. Po otrzymaniu świadectwa podjęła pracę pedagogiczną w gimnazjum chełmskim w charakterze damy klasowej. Po upływie 4 lat nienagannej pracy mianowano ją zastępczynią przełożonej dam klasowych. Była osobą miłą, pogodną i spokojną co, wpływało dodatnio na postępowanie uczennic. Darzyły ją one zresztą sympatią i zaufaniem.⁴²

Do grona pracowników najbardziej znanych, o wieloletnim stażu pracy, należały także Maria Nolle, jej zastępczyni Aleksandra Sidorowa, Julia Sadkowskaja, Olga Wargulewicz, Wiera Bykowa, Aleksandra Szeriechowskaja, Marcelina Suworowa, Maria Pleszkowa, Wiera Wiszniak, Natalia Dubrowskaja i in.⁴³

Niektórzy spośród znanych nam dzisiaj nauczycieli chełmskiego gimnazjum żeńskiego wywodzili się z rodzin zamożnych, kilku zaś z inteligenckich. Znajdowali się wśród nich również i tacy, którzy:

„posiadali zapał i wrodzony dar do nauczania młodzieży. Do tej grupy władze zwierzchnie zaliczały między innymi Gawriła Chrościewicza, Olę Dubrowską i Konstantina Nadgryzowicza. Wykonywali oni swoje obowiązki tak jak wymagały tego stosunki społeczno-polityczne w Królestwie oraz interesy rządu. Jako Rosjanie podczas niektórych lekcji uczyli dziewczęta przyjaznego stosunku i szacunku wobec młodzieży innej narodowości. Uważali, że tylko w taki sposób można pozyskać szacunek i zrozumienie dla rządu rosyjskiego w tym kraju.”⁴⁴

38 *Ibid.*, 327.

39 *Ibid.*, 384.

40 *Ibid.*, 183.

41 *Pamiętna Książka* . . . s. 183.

42 WAPL CHDS osob. 789.

43 *Pamiętny Książki Lublińskiej Gubernii z lat 1873-1898*.

44 WAPL. Konsystorz Prawosławny, Dieło Chołmskiego Żenskogo Szestiklassnogo Ucziliszcza

Należy podkreślić, że zarówno nauczyciele Rosjanie szkoły chełmskiej, jak i wszyscy pozostali sprowadzeni z głębi Cesarstwa, otrzymywali za swą pracę wynagrodzenie o ok. 50% wyższe niż nauczyciele Polacy. Przysługiwały im także inne przywileje. Do najważniejszych zaliczano możliwość wcześniejszego przechodzenia na emeryturę.⁴⁵

UCZENNICE GIMNAZJUM CHEŁMSKIEGO

Naczelnym zadaniem chełmskiej szkoły żeńskiej było „odpowiednie” wykształcenie i wychowanie córek duchowieństwa unickiego, od 1875 r. prawosławnego, a także dziewcząt wywodzących się z rodzin służby cerkiewnej. Zasady tej przestrzegano dość rygorystycznie w ciągu całego okresu działalności placówki. Zdarzały się jednak czasami ustępstwa na rzecz córek zasłużonych urzędników bądź oficerów armii carskiej.⁴⁶

Tryb przyjmowania do szkoły szczegółowo określały przepisy. Zapisy zaczynało każdego roku pod koniec sierpnia. Kandydatki musiały mieć 10 lat życia i w dniu zapisu powinny były stawić się w szkole wraz z rodzicami lub opiekunami, złożyć dwa życiorysy podając przy tym dokładny adres zamieszkania. Egzamin wstępny odbywał się z reguły 1 września.⁴⁷ Dziewczęta musiały wykazać się dobrą znajomością języka rosyjskiego oraz czterech działań arytmetycznych. Do pierwszej klasy komisja przyjmowała wyłącznie kandydatki, które zdołały sprostać wspomnianym wymaganiom.

Kandydatki do szkoły chełmskiej pochodziły przede wszystkim z guberni lubelskiej, aczkolwiek przyjmowano również dziewczęta z innych regionów Królestwa Polskiego. W pierwszych latach działalności placówki ich liczba była jednak niewielka. Na przykład w roku szkolnym 1874/75, czyli niemal w 10 lat od otwarcia gimnazjum, zaledwie 4 dziewczynki przyjęto na naukę z guberni siedleckiej i 1 z Warszawy. Były to: Katarzyna Frończuk – córka prawosławnego duchownego, Nadieżda Litwiniuk – córka rolnika, Joanna Dyszewska – córka nauczyciela szkoły elementarnej, Zofia Krysa – córka prawosławnego popa oraz Natalia Nikołajewskaja – pochodząca z rodziny niższego stopniem oficera armii carskiej.

Liczba uczennic spoza guberni lubelskiej zaczęła wzrastać dopiero w latach 1890–1900. W roku szkolnym 1894/95 było ich w szkole 42, natomiast w 1907/1908 już 61.⁴⁸ Liczbę dziewcząt uczących się w gimnazjum w latach 1873–1913 przedstawia tabela nr 4.⁴⁹

Z danych zamieszczonych w tabeli 4 wynika, że następował powolny, lecz systematyczny wzrost liczby uczennic gimnazjum chełmskiego dla dziewcząt. Wyjątek stanowił jedynie rok 1889, gdy – z powodu epidemii – wiele uczennic zrezygnowało z dalszej nauki i udało się do rodzinnych domów.

W pierwszych latach działalności szkoły prawie wszystkie dziewczęta mieszkały w

⁴⁵ Sosnowski, op. cit., s. 149.

⁴⁶ WAPL CHKP 905, k. 112.

⁴⁷ *Ibid.*, k. 121.

⁴⁸ *Ibid.*, k. 113–114.

⁴⁹ *Obzor Lublinskoj Gubernii* (z lat 1873–1912).

Tab. 4. Uczennice gimnazjum chełmskiego w latach 1873 - 1913
 The pupils in the Girls School in the years 1873 - 1913

Rok	Liczba uczennic	Rok	Liczba uczennic
1873	118	1891	185
1874	133	1892	186
1875	123	1893	180
1876	140	1894	192
1877	149	1895	210
1878	150	1896	218
1879	152	1897	224
1880	152	1898	252
1881	171	1899	262
1882	178	1900	270
1883	183	1901	281
1884	173	1902	305
1885	181	1903	322
1886	180	1904	346
1887	158	1907	315
1888	160	1910	326
1889	134	1912	344
1890	182	1913	323

internacie mieszczącym się w odrestaurowanym gmachu poreformackim. Każda uczennica musiała wówczas posiadać 6 koszul i tyleż sukien, 6 par pończoch, 12 chusteczek, grzebień, lusterko, mydło, 4 ręczniki, koc, poduszkę, 2 prześcieradła, szczotkę do czyszczenia butów i ubrania. Wszystkie przedmioty sprawdzała zawsze naczelna wychowawczyni internatu w obecności pozostałego personelu.⁵⁰ Opłatę za internat rodzice dziewczynek powinni byli uiszczać do dnia 8 każdego miesiąca. Ubogie uczennice, lecz uzyskujące bardzo dobre oceny, bywały zwalniane z opłat na okres jednego półrocza. Wymagało to odpowiedniej decyzji Rady Pedagogicznej szkoły. Stosowano również zmniejszanie wysokości czesnego zależnie od sytuacji materialnej rodziców. Od zainteresowanych wymagało złożenia specjalnego podania wraz z zaświadczeniem władzy administracyjnej i parafialnej. Natomiast mieszkanki internatu, których rodzice ociągali się z wnoszeniem niezbędnych opłat musiały opuścić bursę przenosząc się na stancję.⁵¹

W związku ze stałym rozwojem szkoły i wzrostem liczby uczennic, internat dysponujący zaledwie 80 miejscami, już w latach osiemdziesiątych XIX wieku okazał się za mały. W zaistniałej sytuacji coraz więcej wychowanek musiało mieszkać na stancjach prywatnych. Jednakże przed wynajęciem odpowiedniej kwatery trzeba było zgłosić się do dyrektora, który wpisywał uczennicę na specjalną listę i wręczał jej regulamin stancji. Warto podkreślić, że nauczyciele i damy klasowe prowadzili stałą kontrolę domów, w których przebywały uczennice. Niejednokrotnie chroniono je w ten sposób przed wykorzystywaniem do rozmaitych prac przez nieuczciwych gospodarzy i właścicieli domów.⁵²

⁵⁰ WAPI CHDS 19b, k. 32 - 35.

⁵¹ *Ibid.*, 1901/2, 17b, k. 39.

⁵² *Ibid.*, Zob. także: *Swod postanowlenij i rasporiażenij po gimnazjam i progimnazjam wiadomstwa Ministerstwa Narodnego Proswieszczeniya*, Peterburg 1888, s. 224.

Frekwencja na lekcjach w gimnazjum żeńskim w Chełmie, w porównaniu z innymi placówkami dla dziewcząt w Królestwie Polskim, była znacznie lepsza. Korzystnie odbiegała również od przeciętnej krajowej.⁵³ Główną przyczyną tak pozytywnych wyników był niezwykle surowy regulamin szkolny i wręcz drobiazgowo kontrola wszelkich poczyniań uczennic. W ten sposób zlikwidowano zupełnie problem samowolnego opuszczania lekcji przez dziewczęta. Nieobecność w szkole mogły bowiem wytłumaczyć jedynie poważna choroba lub inne wypadki losowe. Skuteczności nadzoru sprzyjały wprowadzone mundurki noszone przez wszystkie uczennice.

Wysoka dyscyplina i wymagania nauczycieli wpływały na ogólny poziom nauki szkolnej i osiągane wyniki. Gimnazjum chełmskie miało jednak zawsze spory odsetek uczennic drugorocznych. Jedną z przyczyn owego niekorzystnego zjawiska było zapewne prowadzenie wszystkich lekcji w języku rosyjskim. Nie wszystkie przecież dziewczęta znały dobrze ten język przed wstąpieniem do gimnazjum i nie zawsze dobrze rozumiały wyjaśnienia nauczycieli podczas lekcji. Drugą przyczyną był werbalizm w nauczaniu. Najwięcej ocen niedostatecznych otrzymywały bowiem dziewczęta z historii, geografii i fizyki, gdzie nauczyciele wymagali niemal dosłownego odtwarzania tekstu podręczników. Warto podkreślić, że podczas egzaminów dyplomowych obowiązywała pełna znajomość całego materiału programowego.⁵⁴

Końcowe egzaminy roczne odbywały się w Chełmie w czerwcu. Zasady ich organizacji określały odrębne przepisy, które weszły w życie w roku szk. 1867/68. Natomiast uczennice kończące szkołę przystępowały do egzaminów dyplomowych pod koniec kwietnia oraz w maju. Ich dokładny terminarz ustalała Rada Pedagogiczna. Jej decyzje zatwierdzał naczelnik dyrekcji szkolnej. Rada powoływała również składy osobowe komisji egzaminacyjnych, do której wchodził dyrektor zawiadujący szkołą i przedstawiciel dyrekcji szkolnej, nauczyciele wykładowcy, przełożona oraz nauczyciel religii.⁵⁵

Sesja egzaminacyjna trwała w zasadzie 11 dni, w tym 3 dni przeznaczano na egzaminy pisemne. Dopiero po ich zaliczeniu przeprowadzono sprawdziany ustne poszczególnych uczennic. Najlepsze dziewczęta uzyskiwały nagrody książkowe, absolwentki zaś mogły zdobyć złote lub srebrne medale. Liczbę i rodzaje przyznawanych wyróżnień każdorazowo ustalała Rada Pedagogiczna.⁵⁶

Po otrzymaniu dyplomu absolwentki chełmskiego gimnazjum żeńskiego mogły podjąć nauczanie dzieci w domach prywatnych oraz na pensjach żeńskich. Każda z nich – jeśli pracowała jako nauczycielka domowa – była zobowiązana do przedkładania sprawozdań naczelnikowi dyrekcji, później zaś inspektorowi szkół ludowych właściwego regionu. Po 20 latach nienagannej pracy pedagogicznej każda z nich miała prawo zorganizować własną pensję lub podjąć pracę na stanowisku nauczycielki rządowej szkoły elementarnej.⁵⁷

⁵³ *Cirkular po Uprawleniju Warszawskim Uczebnym Okrugom*. Warszawa 1875, s. 49; 1879, s. 31; 1880, s. 33; 1908, s. 47; 1910, s. 52; 1912, s. 28; 1913, s. 42.

⁵⁴

Ibid., 1878/79, s. 38; 1890/91, s. 43; 1894/95, s. 28, 1908/09, s. 32-34; 1909/10, s. 52.

⁵⁵ WAPL CHDS 194, k. 94.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Żurnal Ministerstwa*... 1897, s. 113-117.

Analiza danych archiwalnych dotyczących innych gimnazjów i progimnazjów żeńskich w Królestwie Polskim wskazuje, że wychowanki szkoły chełmskiej były często zatrudniane w charakterze dam klasowych. Szczególnie wyraźnie było to widoczne w odniesieniu do Lubelskiego Gimnazjum Żeńskiego.⁵⁸

Losów większości wychowanek szkoły chełmskiej nie udało się, niestety, ustalić. Wiadomo jednak, że niektóre z nich podejmowały dalszą naukę w Wyższych Kursach Pedagogicznych w Kijowie, organizowały własne pensje lub zakładały rodziny. Warto podkreślić, że w 1908 roku szkołę ukończyło 48 dziewcząt, 1910 – 51, w 1913 zaś – 50, w 1914 – 37.⁵⁹

WNIOSKI KOŃCOWE

Polityka narodowościowa i wyznaniowa władz carskich w latach 1864–1915 uwzględniała specyfikę poszczególnych regionów Królestwa Polskiego. Podejście to dało się wyraźnie dostrzec w guberni lubelskiej i siedleckiej, które – obok Polaków – zamieszkiwali Żydzi, Rusini obrządku unickiego oraz prawosławni Rosjanie. Wspomniane zróżnicowania carat starał się wykorzystać w celu dokonania całkowitej rusyfikacji szkolnictwa elementarnego i średniego.

Realizowanej w taki sposób polityce podlegało gimnazjum żeńskie w Chełmie w latach 1866–1915. Zgodnie z naczelną jej zasadą dziewczęta powinny były zostać tak wychowane, aby „wnosiły pierwiastki prawdziwej rosyjskiej kultury” do domów rodzinnych i miejsc pracy. Trudno dziś wszakże ocenić, w jakim zakresie „misję” tę zdołały wykonać. Główną przeszkodę w ocenie stanowi brak odpowiednich źródeł.

Historia chełmskiego gimnazjum żeńskiego urywa się w 1915 roku. W związku z niepowodzeniami wojsk carskich na froncie zmagania zbrojnych I wojny światowej szkołę wraz z personelem i młodzieżą ewakuowano w głąb Rosji. Wybuch wielkiej Rewolucji Październikowej ostatecznie uniemożliwił jej odtworzenie w innym miejscu.

Р Е З Ю М Е

Просветительская политика царизма в Царстве Польском в 1864–1915 годы была подчинена первостепенной цели, а именно: сохранению остатков феодализма, борьбе с всякими признаками прогресса, порабощению польской общественности и подвержению ее денационализации. Реализации вышеупомянутых задач способствовала соответственная школьная система, сохраняющая много черт характерных для кастового строя. Школы отдельных типов посещала молодежь исключительно из определенных общественных слоев.

⁵⁸ *Pamiętnyje Kniżki Lublinskoj Gubernii (z lat 1908–1913). Pamiętnaja Kniżka Chołmskoj Gubernii za 1913 god.* Chołm 1913.

⁵⁹

Ibid.

Эта политика нашла свое особое отражение на почве государственной системы образования средней степени (как мужской, так и женской). В этих школах преобладала образовательная программа, предпочитающая языковое и классическое направление образования. Воспитание было переполнено религиозным и верно-подданническим содержанием. Все это реализовалось в 1864-1915 годы в процессе усиленной руссификации образовательной системы.

Женские средние школы должны были исполнять особенно важную роль в воспитательском процессе молодежи Царства Польского. Выпускницы этих школ были воспитаны в духе почтения господствующей системе; они должны были передавать своим детям основы русской культуры, культ для ее уровня, обучая молодое поколение поляков преданности господствующему дому Романовых.

Одной из самых главных женских средних школ в Царстве Польском после разгрома Январского восстания была женская школа „Мариинская” в Холме. Обучались в ней будущие жены и матери, классные дамы других женских гимназий, женщины, заданием которых было укрепление в Привислинском краю государственного языка, воспитания девушек в духе преданности царю и политическим интересам России, а также о полной интеграции Царства с Империей. Именно этот вопрос рассмотрен в данной работе.

SUMMARY

The tsarist education policy in the Kingdom of Poland in the years 1864–1915 was governed by some overruling aims among which one can discern: preservation of the remnants of feudalism, fighting any signs of progress, harnessing of Polish society and suppressing its national features. The realization of these aims was assisted by an appropriate system of education which preserved many features of class system.

This policy is most distinctly revealed in the sphere of the state-run secondary education for both boys and for girls. In these schools the preferred curricula consisted of languages and classic-oriented education. The upbringing was permeated with religious topics and the ideals of loyalty to the tsar. All this was realized in the years 1864–1915 in the course of intensifying the process of Russification in the schools.

Secondary schools for girls were assigned an immense role in the upbringing of the youth in the Kingdom of Poland. The graduates, brought up in the spirit of respect for the established system, were to pass on to their children the essence of Russian culture and respect for its achievements and thus to instill the young Poles with loyalty to the House of Romanoff.

After the fall of the January 1863 uprising the „Maryjska” Girls School in Chełm became one of the most important of these institutions in the Kingdom of Poland. It provided education for the future wives and mothers, tutors in other schools, i.e. women whose duty it would be to perpetuate the supremacy of the state language in the Vistula lands, to bring up girls in the spirit of absolute loyalty to the tsar and the political interests of Russia, and the conviction about the necessity for full integration of the Kingdom of Poland with the tsarist Empire. These matters constitute the subject of the paper considered.